

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети, Ош мамлекеттик университетинин астындагы география илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча Д 25.24.698 диссертациялык кеңештин эксперттинин Орозалиев Алымкул Абдикеримовичтин “Баткен областынын суу-жер ресурстарынын колдонулушун баалоо, коргоо жана анын көйгөйлүү маселелери” деген темадагы 25.00.36 – геоэкология адистиги боюнча география илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясына

ЭКСПЕРТТИК БҮТҮМҮ

Изденүүчү Орозалиев Алымкул Абдикеримович “Баткен областынын суу-жер ресурстарынын колдонулушун баалоо, коргоо жана анын көйгөйлүү маселелери” деген темадагы 25.00.36 – геоэкология адистиги боюнча география илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясын таанышып, төмөндөгүдөй бүтүмгө келдим:

1.Иштин диссертациялык кеңештин профилине жана адистиктин паспортуна дал келиши. Орозалиев Алымкул Абдикеримовичтин коргоого коюлган «Баткен областынын суу-жер ресурстарынын колдонулушун баалоо, коргоо жана анын көйгөйлүү маселелери» аттуу темада жазылган кандидаттык диссертациялык иши И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети, Ош мамлекеттик университетинин алдындагы география илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча Д 25.24.698 диссертациялык кеңештин профилине туура келет. Бул диссертациялык иш 25.00.36 – геоэкология адистигинин паспортуна толугу менен жооп берет.

Илимий иштин максаты жана милдети

Изилдөө ишинин максаттары: аймактын суу ресурстарынын санына жана жер ресурстарынын абалынын климаттын өзгөрүүсүнө карата пайдаланууда адаптация процесстерине ыңгайлаштыруу ошондой эле аймакка геоэкологиялык көйгөйлөрүнө илимий жактан талдоо болуп саналат.

Алдыга коюлган максатка жетүүдө төмөнкү **милдеттер** такталган:

1. Изилденип жаткан аймактын бийиктик алкактарына карата суу-жер ресурстарынын калыптануусуна географиялык мыйзам ченемдүүлүктүн негизинде изилдөө жүргүзүү;
 2. Аймактын суу ресурстарына сандык жактан баа берүү жана азыркы колдонуп жаткан көлөмдөгү суу ресурстарына анализ жүргүзүү;
- ГИС ыкмасын колдонуунун негизинде изилденип жаткан аймактын жылдык атмосфералык жаан-чачындардын өлчөмү, жылдык буулануунун, нымдуулуктун жана аймактын экологиялык карталарын түзүү. Ошондой эле областын климаттык өзгөрүүсүнө байланыштуу 2100-жылга чейинки

болжолдуу температуранын өсүшүнүн аймака тийгизген таасиринин картасын түзүү, жер ресурстарынын бүгүнкү күндөгү абалына геоэкологиялык жактан баа берүү;

3. Азыркы климаттын өзөрүүсүнө байланыштуу аймактын суу ресурстарына кайрадан жаңы шарттарда баалоо жүргүзүү;

4. Аймактын суу-жер ресурстарынын коргоо жана сарамжалдуу пайдалануу үчүн атайын илимий түрдө иш аракеттердин негизин түзүү жана ошондой эле адаптация механизмдерин сунуштоо.

Изилдөөнүн объектиси Баткен областынын аймагында жайгашкан суу-жер ресурстарына учурдун талаптарына ылайык геоэкологиялык жактан илимий талдоо жүргүзүлгөн.

Аймакта жайгашкан суу-жер ресурстарын изилдөөдө төмөнкү усулдардын негизинде жүргүзүлгөн: илимий маалыматтарды топтоо, аймакка визуалдык байкоо жүргүзүү, суу ресурстарына баа берүүдө географиялык-гидрологиялык усулду колдонуу, салыштырма-географиялык, статистикалык, картографиялык, экспедициялык жана ГИС ыкмасынын негизинде изилденип жаткан аймактын карталары түзүлгөн, Баардык колдонулган географиялык усулдар 25.00.36-геоэкология адистигинин талабына жооп берет.

2. Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Баткен областы өнөр жай жана агрардык айыл чарбасына багытталган областтардын катарында болгондуктан анын экономикасын өнүктүрүүдө жана калктын социалдык абалын көтөрүүдө, айыл чарбасындагы жер реформаларын ишке ашыруунун бирден-бир себеби суу-жер ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу жана колдонуу бүгүнкү күндө өтө актуалдуу. Ошондой эле Баткен областынын дарыяларынын коңушу мамлекеттер менен жалпы бир чөлкөмдө болгондуктан айрым учурларда суу ресурстарын колдонууда бир топ маселелерди жаратпай койбойт. Демек аймактагы суунун көлөмүн илимий теориялык жана практикалык жактан изилдөө, жер ресурстарынын бүгүнкү күндөгү абалына баа берүү ойлондуруучу маселелердин бири деп эсептейбиз.

Бүгүнкү күндө изилденип жаткан аймактын климаттын өзгөрүүсүнө жараша суу-жер ресурстарынын экологиялык, экономикалык, сандык жактан талдоо жана аны практика жүзүндө айыл чарбасынын өнүгүшү үчүн бири-бирине айкалыштырып кароо жана пайдалануу мезгилдин башкы актуалдуу маселелердин бири.

Ошол эле учурда калктын саны өсүп, жаңы турак жайлар, өндүрүштөр курулууда. Өсүп жаткан калкты айыл чарба продукциясы менен камсыздоо үчүн сугат жерлердин аянтын кеңейтүү жана суу чарбалык системалар да жаңылоо негизги талаптардын бири болуп саналат.

Жогоруда белгиленгендердин негизинде изденүүчү Орозалиев Алымкул Абдикеримовичтин илимий иши актуалдуу деп эсептөөгө болот.

3.Илимий иштин жыйынтыктары. Диссертациялык иштежаңы илимий негизде төмөндөгүдөй теориялык жана практикалык жыйынтыктар келтирилген:

1-жыйынтык. Аймактагы суу-жер ресурстарынын коргоо жана үнөмдүү пайдалануу боюнча илимий түрдө тастыкталган иш аракеттер жана климаттын өзгөрүүсүнө карата адаптация механизмдери сунушталган.

2-жыйынтык. Аймактын бийиктик алкактар боюнча суу-жер ресурстарынын калыптануусунун географиялык мыйзам ченемдүүлүктөрү аныкталып, аймактын физикалык-географиялык шарттары суу-жер ресурстары боюнча негизги фактор катары көрсөтүлгөн;

3-жыйынтык. Суу ресурстарына сандык жактан баа берилип, бүгүнкү күндө областа суунун жетишсиздиги аныкталган;

4-жыйынтык. ГИС ыкмасынын колдонуунун негизинде аймактын төмөндөгү (жылдык атмосфералык жаан-чачындардын өлчөмү, жылдык буулануунун, нымдуулуктун жана экологиялык) карталары түзүлүп, областын климаттык өзгөрүүсүнө байланыштуу 2100-жылга чейинки болжолдуу температуранын өсүшүнүн аймакка тийгизген таасиринин картасы түзүлгөн;

5-жыйынтык. Азыркы климаттын өзөрүүсүнө байланыштуу аймакта жер ресурстарын пайдаланууда жаңы заманга ылайык болгон технологияларды колдонуу зарыл экендиги аныкталып, жеке тиричилик жана чарбачылыкта адам баласынын жаратылыш ресурстарына жаңыча көз карашта калыптандыруу маселелери каралган;

6-жыйынтык. Аймактын суу-жер ресурстарынын коргоо жана сарамжалдуу пайдалануу боюнча атайын илимий сунуштар иштелип чыкты;

7-жыйынтык. Аймакты экологиялык жактан коргоо жана сарамжалдуу пайдалануу боюнча аймактын суу-жер ресурстарына атайын илимий түрдө иш чараларды туура пландоо жана пайдаланууга сунуштар берилип, климаттын өзгөрүүсүнө карата тастыкталган адаптация механизмдери иштелип чыккан.

4. Изденүүчү тарабынан диссертацияда келтирилген ар бир илимий жыйынтыктын (илимий жобонун) жана бүтүмдөрдүн негиздөө деңгээли жана тактыгы.

Автор тарабынан келтирилген ар бир илимий жыйынтыктын (илимий жобонун) жана бүтүмдөрдүн негиздөө деңгээли жана тактыгы.

1-жыйынтык. Аймак үчүн иштелип чыккан адаптация механизмдери суу-жер ресурстарынын коргоо жана сарамжалдуу пайдаланууда илимий

жактан тастыкталып, аймактын жергиликтүү фермер, дыйкандар чарба иштерин пландоодо өз натыйжасын берет.

2-жыйынтык. Географиялык мыйзам ченемдүүлүктөрдү эске алып, өзүнчө аймак катары илимий түрдө аныкталып, географиялык салыштыруу ыкманын негизинде аймактын суу-жер ресурстарынын бийиктик алкактары физикалык-географиялык шарттары негизги факторлору боюнча аныкталган.

3-жыйынтык. Аймакка биринчи жолу илимий Географиялык-гидрологиялык усулдун негизинде М.И. Львовичтин суу балансынын теңдемеси боюнча аймактын суу ресурстарына сандык жактан эсептелип, такталып, бүгүнкү күндө областа суу ресурстарынын тартыштыгы боюнча баа берилген.

4-жыйынтык. ГИС ыкмасынын негизинде Кыргызстандын атласын колдонуп, аймактын төмөндөгү географиялык карталары (жылдык атмосфералык жаан-чачындардын өлчөмү, жылдык буулануунун, нымдуулуктун жана экологиялык) карталары түзүлүп, областын климаттык өзгөрүүсүнө байланыштуу 2100-жылга чейинки болжолдуу температуранын өсүшүнүн аймакка тийгизген таасиринин картасы түзүлгөн.

5-жыйынтык. Климаттын өзгөрүүсүнө байланыштуу аймакта чарба жүргүзүүгө ыңгайлашууга тиешелүү сунуштар белгиленген.

6-жыйынтык. Аймакта климаттын өзгөрүүсүнө байланыштуу жаңы заманбап технологияларды колдонуу зарыл экендиги аныкталып, жеке тиричилик жана чарбачылыкта адам баласы үчүн суу-жер ресурстарын пайдаланууда жаңыча көз карашты калыптандыруу маселелери боюнча сунуштар берилген.

7-жыйынтык. Экологиялык жактан коргоо жана сарамжалдуу пайдалануу боюнча аймактын суу-жер ресурстарына атайын илимий түрдө иш чараларды туура пландоо жана пайдаланууга сунуштар берилип, климаттын өзгөрүүсүнө карата тастыкталган адаптация механизмдерин иштелип чыккан.

Автордун жекече иштеп чыгуулары илимий адабияттардын обзору аркылуу аргументтелген жана жекече байкоолору, талдоолору аркылуу илимий жактан далилденген.

5. Изденүүчүнүн диссертацияда келтирилген ар бир илимий жыйынтыгынын (жобосунун) жана бүтүмдөрүнүн жанылык деңгээли.

Диссертациялык иште диссертанттын жекече салымы болуп төмөнкүлөр саналат:

1-жыйынтык. Жаңы, себеби, Баткен областынын бийиктик алкактар боюнча суу-жер ресурстарынын түзүлүшүн географиялык мыйзам

ченемдүүлүгү аныкталып, аймактын физикалык-географиялык шарттары негизги фактор катары көрсөтүлдү.

2-жыйынтык. Жаңы, себеби, суу ресурстарын сандык жактан такталып, бүгүнкү күндө бул областа суунун жетишсиздиги боюнча баа берилди.

3-жыйынтык. Жаңы, себеби, картографиялык жана ГИС ыкмасынын негизинде Кыргызстандын атласын колдонуп, аймактын төмөндөгү географиялык карталары (жылдык атмосфералык жаан-чачындардын өлчөмү, жылдык буулануунун, нымдуулуктун жана экологиялык) карталары түзүлүп, областын климаттык өзгөрүүсүнө байланыштуу 2100-жылга чейинки болжолдуу температуранын өсүшүнүн аймака тийгизген таасиринин картасы түзүлдү.

4-жыйынтык. Жаңы, себеби, изилденип жаткан аймактын чарбачылык иш аракеттерди жүргүзүүдө климаттын өзгөрүүсүнө байланыштуу терс таасирлери аныкталып жана тиешелүү сунуштар берилди.

5-жыйынтык. Жаңы, себеби, климаттын өзгөрүүсүнө байланыштуу каралып жаткан аймакта бүгүнкү мезгилдин талаптарына ылайык келген азыркы жаңы заманбап технологияларды колдонуу зарыл экендиги аныкталып, жеке тиричилик жана чарбачылыкта адам баласы үчүн суу-жер ресурстарын пайдаланууда жаңыча көз карашты калыптандыруу маселелери боюнча бир катар сунуштар берилген.

6-жыйынтык. Жаңы, себеби, аймактын суу-жер ресурстарын экологиялык жактан коргоо жана сарамжалдуу пайдалануу үчүн атайын илимий түрдө иш аракеттерди туура пландоо жана пайдалануу боюнча сунуштар берилип, климаттын өзгөрүүсүнүн ыңгайлануусуна карата тастыкталган адаптация механизмдери иштелип чыккан.

6. Тийиштүү актуалдуу проблемаларды, теоретикалык жана колдонмо (прикладдык) милдеттерди чечүүгө арналган жыйынтыктардын ички бирдиктүүлүгүн жана багыттуулугун баалоо.

Издөнүүчү тийиштүү актуалдуу проблемаларды, теоретикалык жана колдонмо (прикладдык) милдеттерди чечүүгө арналган жыйынтыктардын ички бирдиктүүлүгүн жана багыттуулугун баалоо боюнча алынган натыйжалар аркылуу диссертациянын максатын, предметин, илимий божомолун, милдеттерин ички биримдик жана логикалык байланыштар бар экенин көрүүгө болот.

Изилденип жаткан аймактын суу ресурстарын колдонуу, суу ресурстарын коргоо жана сарамжалдуу пайдалануу үчүн усулдук жактан баа берүүдө Ата мекендик жергиликтүү жана чет өлкөлүк суу-жер ресурстарынын колдонулушун баалоо, коргоо жана анын көйгөйлүү

маселелери боюнча изилдөөлөрдүн теориялык жана усулдук иштелмелери, илимий макалалардын материалдары, эл аралык уюмдардын жана мамлекеттик статистикалык кызматтын маалыматтары, областык жана райондук суу чарба башкармалыгынын статистикалык маалыматтары ошондой эле автордун изилдөө учурундагы байкоо жүргүзүүлөрү жана тыянактардын негизинде түзүлгөн.

Ошондой эле диссертациялык иште аймактын суу-жер ресурстарына геоэкологиялык жактан баа берүү менен бирге адам баласынын жаратылыш ресурстарын пайдаланууда жаратылыш компоненттерине тийгизген терс таасирин аныктоо жана геоэкологиялык көйгөйлөрдү илимий жактан талдоо жүргүзүлүп, климаттын өзгөрүүсүнө байланыштуу аларды адаптация процессине ыңгайлаштыруу боюнча мазмундуу сунуштарды камтыган. Белгиленген маселелерди чечүүдө чыгарылган корутундулар берилген сунуштар жетишээрлик деңгээлде аргументтүүлүгүн көргөзүп турат.

7. Алынган жыйынтыктардын практикалык маанилүүлүгү.

Диссертацияда берилген сунуштар жана пикирлер Баткен областынын айыл чарба реформаларын жөнгө салууда жана пландоо иштеринде негиз катары колдонууга болот. Суу ресурстарын такталуусу аймактагы административдик райондор, жергиликтүү айыл аймактар үчүн экономикалык жана социалдык жактан өнүгүшүнө оң натыйжасын берет. Андан сырткары азыркы климаттын өзөрүүсүнө байланыштуу Баткен областынын суу ресурстарына кайрадан жаңы шарттарда баалоо жүргүзүүдө сунуштар белгиленген. Ошондой эле жер ресурстарынын сапатына баа берүү менен бирге дүйнөлүк суу ресурстарын колдонуудагы көптөгөн мамлекеттердин практикасында колдонулган бассейндик башкаруу механизмин киргизүү тажрыйбасы жана сунушталган компенсация жолдорунун механизми аймактын экономикалык жактан оң таасирин тийгизет.

Диссертациянын илимий натыйжаларын ишке ашыруунун натыйжасында төмөнкү оң жыйынтыктарга жетишкен:

Илимий иштеги маалыматтар Баткен областынын өзгөчө статуска ээ болгондугуна байланыштуу суу, жер көйгөйлөрү боюнча бир топ сунуштарын колдонду; Баткен райондук суу чарба башкармалыгында, айрым айыл аймактарында дыйкан фермерлер үчүн илимий жыйынтыктардын негизиде тамчылыатып сугаруу ыкмалары, жер ресурстарын туура өдөштүрүүдө райондук суу чарба башкармалыгында колдонуу негиздүү болуп келүүдө. Ошондой эле 2022-2023-жылдары Ош областынын Өзгөн районунун Жалпак-Таш айыл өкмөтүндөгү 2017-жылы жер көчкү басып калган Курбу-Таш айылынын аймагындагы агро-токой мелиорациялык

иштер аркылуу кыртышты калыбына келтирүү жана биорекультивациялоо боюнча "Курбу-Таш токой" долбоорун аткарууда жаңы технологияларга жана инновациялык чечимдерге ылайык бак-дарактарды тамчылатып сугаруу системасын пайдаланылган.

Азыркы мезгилде бул илимий изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин экология жана менеджмент факультетинин география, экология багытындагы магистранттарга (Кыргызстандын суу ресурстары) тандоо курсу анын ичинде Баткен областы өзгөчө статуска ээ болгондугуна байланыштуу суу, жер көйгөйлөрү боюнча маалыматтар окутулат;

8. Диссертациядагы байкалган кемчилдиктер:

1. Баткен областында климаттын өзгөрүшү боюнча жергиликтүү метеорологиялык станциялар менен гидропосттордун көп жылдык байкоолору жетишээрлик денгээлде изилденген эмес.

2. Областагы суу ресурстарынын колдонулушу кара сөз менен эле жазылып калган. Ошондуктан, областын суу чарба башкармалыгынын статистикалык маалыматтарын пайдалануу менен илимий жыйынтык чыгаруу зарыл.

3. Жер ресурстарынын суу менен камсыз болушу, алардын категориялары боюнча областагы 3 районду салыштыруу менен анализ кылуу керек.

4. Диссертацияда корголуучу жоболорду жана корутундуну тактоо керек.

5. Тексте грамматикалык, стилистикалык каталар кеткен.

9. Диссертациянын негизги жоболорунун, натыйжаларынын жана бүтүмдөрүнүн жарыкка чыгуусун тастыктоо:

Диссертациялык изилдөөлөрдүн натыйжалары боюнча диссертациянын негизги мазмунун чагылдырган Илимий иш боюнча 13 илимий макала жарык көргөн.

10. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келиши.

Орозалиев Алымкул Абдикеримович «Баткен областынын суу-жер ресурстарынын колдонулушун баалоо, коргоо жана анын көйгөйлүү маселелери» деген темадагы авторефераты диссертациянын мазмунуна, андагы коюлган максаттарга жана милдеттерге толук дал келет. Автореферат кыргыз, орус тилдеринде бирдей мааниге ээ.

11. Расмий оппоненттерди жана жетектөөчү мекемени дайындоо боюнча сунушту негиздөө.

Диссертациялык кеңешке эксперт катары төмөндөгүдөй дайындоону сунуш кылам:

а) биринчи расмий оппонент катары география илимдеринин доктору, доцент Абдиманапов Бахадурхан Шариповичти (автореферат боюнча адистиги 25.00.36-геоэкология), ал изилдөө темасына жакын илимий эмгектердин автору экендигин билебиз:

1. Географические основы обеспечения экологической безопасности и жизнедеятельности территории. Монография. – Алматы: Изд-во «Лантар-Трейд», 2018. - 276 с.

2. География природных опасностей и рисков. Учебник. – Алматы: Изд-во «Лантар-Трейд», 2018. - 267 с.

3. Геоэкологические аспекты опасных природных и техногенных процессов (на примере рек и гидросооружений Казахстана). Вестник КазЭУ, 2010. - № 1. - С. 52-55.

4. К вопросу об идентификации источников экологической безопасности и жизнедеятельности (на примере г. Алматы и прилегающей территории). Мат. Межд. науч.практ. конф. «Актуальные проблемы биологического образования в средней и высшей школе: Инновация и опыт». Алматы, КазНПУ им. Абая. 14-15 октября, 2016 г., С. 279-282.

5. Гидротехнические сооружения: состояние, опасность, последствия Bulletin, EUROTALENT-

б) экинчи расмий оппонент катары география илимдеринин кандидаты, доцент Култаева Акмарал Кубанычбековнаны (автореферат боюнча адистиги 25.00.36-геоэкология), ал изилдөө темасына жакын илимий эмгектери бар:

1. Култаева А. К. Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик потенциалын баалоонун геоэкологиялык маселелери. Монография. –Б.: “Улуу тоолор”, 2017. -168 б.

2. Култаева А. К. Жаратылышты пайдалануунун теориялык маселелери жөнүндө Наука, образование, техника, №1. – Ош, - 2022. – С. 194-198

3. Култаева А. К. Современные возможности освоения нерудных материалов на территории южного региона Кыргызстана. Наука, образование, техника, №1. – Ош, - 2023. – С. 182-186

4. Култаева А. К. Кыргызстандын рудалуу кендерин өздөштүрүү абалы жана маселелери Известия ОшГУ, 2024. 94-102 б.

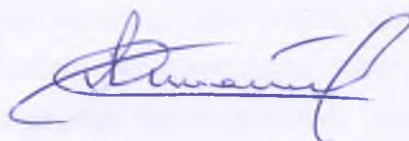
г) жетектөөчү мекеме катары – Наманган мамлекеттик университетинин география жана айлана чөйрөнү коргоо кафедрасын сунуш кылам. Ал жерде 25.00.36 геоэкология адистиги боюнча илимдин доктору жана илимдин кандидаттары жетиштүү.

ЖЫЙЫНТЫК

Орозалиев Алымкул Абдикеримович «Баткен областынын суу-жер ресурстарынын колдонулушун баалоо, коргоо жана анын көйгөйлүү маселелери» деген темадагы 25.00.36 – геоэкология адистиги боюнча география илимдеринин кандидаттык илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясын окуп чыгып, жогоруда аталган кемчиликтерди ондогондон кийин И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети, Ош мамлекеттик университетинин алдындагы география илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча Д 25.24.698 Диссертациялык кеңешинде коргоого сунуш кылам.

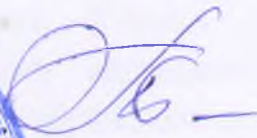
Диссертация КР Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын талабына жооп берет.

Д 25.24.698 Диссертациялык кеңешинин
эксперти, г.и.д., доцент Акматов Р.Т.

Эксперт Р.Т. Акматовдун колун тастыктайм

Д.25.24.698 Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, г.и.к., доцент Солпуева Д.Т.

2025-жылдын “10” февраль

И. АРАБАЕВ Кыргыз Мамлекеттик Университети
Государственный университет им. И. АРАБАЕВА
КОЛ ТАМГАСЫН ТАСТЫКТАЙМЫН
ПОДПИСЬ ЗАБЕРЯЮ

